

INTERDISCIPLINARNI USPJEH PRAVA I EKONOMIJE: EKONOMSKA ANALIZA PRAVA

SAŽETAK

Ekonomska analiza prava definira se kao primjena ekonomske teorije i ekonomskih metoda u izučavanju formiranja, strukture, procesa i utjecaja zakona i pravnih institucija. Iako mnogi komentiraju kako je riječ o novoj znanstvenoj disciplini, ili suvremenom intelektualnom pokretu, ekonomska analiza prava seže čak do klasika ekonomske misli Adama Smitha i Davida Hume-a, no pravu afirmaciju doživjela je objavom čuvenog članka Ronald Coasea (1960) „*Problem društvenog troška*“, u kojemu raspravlja kako poticaji za smanjivanje štete i raznih negativnosti proizlaze iz dodjele vlasničkih prava.

Cilj je ovog rada predstaviti ekonomsku analizu prava kao interdisciplinarni uspjeh dva velika polja – prava i ekonomije, odnosno prikazati na koji način ekonomija pomaže razumijeti pravo na nov način koristeći matematički precizne teorije (npr. teoriju cijena, teoriju igara i sl.) i empirijski čvrste metode (statistiku i ekonometriju) kako bi se analizirali utjecaji cijena, tj. sankcija na ponašanje. U članku su pokazane osnovne ekonomske analize prava koje se posebno pozivaju na ugovorno pravo i bilančno pravo.

KLJUČNE RIJEČI: Tržišno gospodarstvo, poduzetnik, pravni akt, faktori proizvodnje, konflikt

1. Uvod

Pitanje koje se općenito postavlja u vezi s povezivanjem prava s ekonomskom znanosti glasi: „Zašto?“ „Ja se nisam upisao na pravo“, misle studenti ekonomije. Kod studenata pravnih znanosti slične reakcije izaziva „ekonomija za pravnike“ pozivajući se na tvrdnju *iudex non calculat*. Ovakvi stavovi koji se kasnije pokazuju kao glavni nedostaci u praksi javljaju se već u našim školama. I dalje manjka ekonomsko-pravni osnovni predmet (ili pravo i ekonomija) koji bi te esencijalne kompetencije od početka uzimao u obzir.

„Pravo i ekonomija“ (eng. *law and economics*) također je poznato kao ekonomska analiza prava (eng. *economic analysis of law*). Prema Kaplowu i Shavellu, ekonomska analiza prava nastoji odgovoriti na dva osnovna pitanja o pravnim pravilima (Kaplow i Shavell, 2004). Naime, koji su učinci pravnih pravila na ponašanje relevantnih činitelja? Je su li ti učinci pravnih pravila društveno poželjni?

Za polje ekonomske analize prava moglo bi se reći da ima korijen kod Benthama u 18. i 19. stoljeću, mada se stvarni razvoj te discipline pripisuje doprinosima

Coasea, Beckera, Calabresia, Mannea i Posnera (Mercurio i Medema, 1997: 51).

Na pravna i ekonomska kretanja dugo se gledalo kao na američki pokret. Ipak, to nije bio ispravan pogled. Njihovo je ishodište svakako međunarodno. Britanski ekonomisti A. Smith i J. Bentham na početku, a A.C. Pigou i R. Coase (između ostalih) kasnije, odigrali su ulogu utemeljitelja kao i sam M. Weber, po profesiji pravnik i ekonomist. F. Hayek i B. Leoni drugi su primjer znanstvenika izvan anglo-američkog područja čija su mišljenja utjecala na spomenuta kretanja. Danas je u svakom slučaju očigledno da su ta kretanja međunarodna. Poboljšanja u transportu i komunikacijama i brza difuzija engleskog jezika u akademskoj zajednici hrane bržu internacionalizaciju prava i ekonomije. Time raste prepoznavanje da je komparativni studij nužno sredstvo za bolje razumijevanje ekonomske prirode i pravnih posljedica.

Zajedno s internacionalizacijom polja došlo je do neviđenog rasta u širini koje ovo polje pokriva kao i specijalizacije žarišnih pitanja. Postoji tek nekoliko područja pravne znanosti koje ekonomisti nisu dotaknuli. Osim očiglednih primjera kao što su trgovačko pravo, ekonomska analiza prava pronašla je svoje mje-

sto i u nizu područja u kojima se pravo izravno koristi u reguliranju ekonomskih aktivnosti, na primjer u obiteljskom pravu, ugovornom pravu, ustavnom pravu, kaznenom pravu, radnom pravu, autorskom pravu itd. Ne samo da se povećava broj pravnih grana koje se pojavljuju pod lupom ekonomista nego se sve više koriste ekonomske teorije i metode – koje samo postaju polje u okviru ekonomije prava te se sve više specijaliziraju – u analizi pravnih pravila kao što je to na primjer s teorijom igara.

Dosta literature danas raspravlja o pogrešnim i izoliranim nastavnim programima kako pravnih tako i ekonomskih fakulteta (npr. Mercurio i Medina, 1997., Shavell, 2004., Polinsky, 2003.). Mnogobrojne kombinacije koje uzimaju u obzir „druge“ discipline i interdisciplinarno međunarodno posredovanje znanja vode često na sporedni put.

Možemo slobodno reći da je čovjek ekonomsko biće. On ne živi samo od „kruha“. Život naravno traži prirodno ekonomsko poslovanje pa je zato potrebno slobodno ekonomsko tržište s oba izvora: ekonomijom i pravom. Ekonomiju se smatra „reguliranom“ materijom, a pravo kao sadržajno vrednovanim „uređenim“ oblikom (Luttermann, 1998.). Primjer je Statut Europske unije (Societas Europaea, no. 2157/2001) za jednu široku reorganizaciju proizvodnih faktora čitave zajednice.¹ Time zaoštavamo naša promatranja plana studiranja koji ima smisla i koji studente obvezuje na samoodgovornost i srž: pravo kao faktor proizvodnje i viška vrijednosti. Ta je glavna funkcija do sada bila zanemarena. Uzroke pronalazimo na obje strane. Ekonomija svjedoči o bezgraničnom uzorcima ponašanja (*homo oeconomicus*). To pokazuju svjetski primjeri skandala s bilancama plaćanja kao npr. Enron (SAD), Parmalat (Italija), Livedoor (Japan). Pravo se prikazivalo apstraktno, gotovo u smislu faktora koji pravi smetnje. Ti nesporazumi u znanosti i praksi ekonomije i prava moraju se prevladati. Samo pravo može dati održivu uspješnu bazu poslovanju poduzeća. Pravo djeluje stoga kao faktor proizvodnje i obrazlaže sa svojom etičkom snagom ekonomski višak vrijednosti. Konačno to pokazuje sasvim prirodno mnoge šanse u profesiji.

Ekonomska analiza prava je interdisciplinarni subjekt koji dovodi u vezu dva velika područja studiranja i omogućava njihovo bolje razumijevanje. Ekonomija pomaže percipiranju prava na novi način, na način koji je krajnje koristan pravnicima i svima onima koji su zainteresirani za pitanja javne politike (Cooter i Ulen, 2004: 10). Mnogi ljudi

gledaju na pravo samo kao na sredstvo proizvodnje pravde. Namjera nam je upozoriti i na gledište po kojemu pravo daje poticaj promjeni ponašanja.

Posebnu pažnju treba usmjeriti na pitanje što ekonomija može pružiti pravu. Ekonomska analiza prihvaća pravne institute vlasništva i ugovora koje mogu dramatično utjecati na ekonomiju. Osim samog sadržaja, ekonomisti mogu od pravnika naučiti metode. Pravnici potroše mnogo vremena u rješavanju praktičnih problema pa su metode pravnih analiza izoštrene i prilagođene praksi. Rezultat nekog slučaja često zavisi kako o pravilnoj artikulaciji činjenica u raspravi (i izvrsne vještine) tako i o etici kojom se koristi u opisivanju tih činjenica; studenti prava uče se senzibilitetu prema verbalnim distinkcijama. Te verbalne distinkcije, koje pravni laici shvaćaju kao sofizam, temelje se na suptilnim, ali važnim činjenicama koje ekonomisti ignoriraju.

2. Tržišno gospodarstvo, poduzetnik i ugovorno pravo

Počnimo od životnih odnosa. Na tržištima ljudi posluju preko ponude i potražnje. Oni dogovaraju cijenu. Postoji pojam „procjena“ vrijednosti predmeta ugovora. Ugovor je jedan odnos razmjene između učinaka i protu-učinaka, na primjer roba/ usluga za novac. Time vrijedi ono što je vrijedilo već i u rimskom pravu „dajem da daš“ (*do, ut des*). Kod „zajedničke svrhe“ nastaje ugovorno trajni društveni odnos. On stvara – iznad prvotnih obiteljskih saveza – širu bazu kapitala; na primjer, kao otvorena trgovačka društva ili društva s ograničenom odgovornošću.² Društvo je nositelj prava za neku posebnu imovinu. Sve se to skupa u kolokvijalnom jeziku označava kao poduzeće.

S općenito korištenim pravnim institutom „ugovor“ imamo pravni akt. To u osnovi znači: kada smo mi postavili naše životne odnose, kada su ekonomski aktivni, naše se poslovanje odvija sa svim ljudima. U pravilu su pogođeni interesi ugovornih partnera kao i trećih osoba. S mnogobrojnim ekonomskim aktivnostima predstavlja se dimenzija ukupnog društva. Konkurentsko značenje prava dolazi do izražaja i na međunarodnoj sceni. Stabilno pravo koje nije samo suženo na perezno pravo nego na sveukupno uređenje naklonjeno prema poduzetnicima izvanredan je faktor lokacije za investicije i rast.

² Vidjeti Zakon o trgovačkim društvima, NN 111/93 i relevantne izmjene i dopune Zakona

Kamen temeljac tržišnoga gospodarstva je poduzeće koje je već spomenuto u okviru društvenih odnosa. Poduzetnik uzima u doslovnom smislu sam na sebe „teret“; on poduzima (eng. *to undertake*, fran. *entreprendre*). Poduzetnik stavlja sve na kocku. U gospodarskom životu poznajemo mnogostruke zajednice spremne na odvažne pothvate (otvorena društva, koncerni, tzv. *joint ventures*, itd.) koje su poduprte investicijama, kreditima, odnosno ulaganjima kapitala jedne osobe ili više osoba (privatna ili javna ulaganja). U pogledu neizvjesnih budućih razvitaka, mogu se rizici zajednički umanjiti, koristi pojedinaca uvišestručiti. Pravo nudi temelj kroz oblike koji su orijentirani prema poslovanju, naime, osobne zajednice i društva kapitala. Uz to, na bazi dužničkog prava, pojavljuju se financijski instrumenti, npr. krediti za dobavljače, zajmovi, ugovori o leasingu, također pravo uživanja. Financijski instrumenti određuju ugovorno udjele na poduzetničkim šansama i rizicima.

Sveukupno uzevši, djeluju građansko-pravni ugovori. Prigodna narodna poslovice kaže: svatko je kovač svoje sreće. U osnovi postoji sloboda ugovaranja (privatna autonomija): svatko može svoju osobnost slobodno razviti, odnosno može samoodgovorno organizirati kroz ugovore svoje životne odnose. Zajedno sa slobodom konkurencije su ugovori i sloboda ugovaranja funkcionalna jedinica jednog pravno reguliranog tržišnoga gospodarstva. Ugovor je instrument sudionika kojim ljudi u slobodnom prostoru sami određuju svoje pravno-poslovne odnose (pogledati zakon). Sloboda ugovaranja temelj je tržišnoga gospodarskog sustava. S pozicije ekonomije može se također gledati na teoriju ugovora ako se pođe od stajališta da prisilnim ispunjenjem ugovora obje strane u ugovaranju dolaze u bolji položaj, mjereno prema njihovim vlastitim željama, ali da nitko drugi pritom ne pretrpi štetu. Kad god promjena zakona omogućuje nekom bolju situaciju, a da ne ugrozi nikoga drugoga, Pareto efikasnost, zahtijeva promjenu zakona. Pareto efikasan zakon je tehničko ime za odgovorno pravo. Teorija prava koja se zasniva na Pareto efikasnosti je odgovorna, ne dogmatska. Općenito, ekonomska efikasnost zahtijeva provođenje obećanja silom ako onaj koji je obećao i onaj koji je prihvatio obećanje pristaju na prisilu.

3. Faktori proizvodnje

Produbimo ekonomski pogled. Ophođenje s rizikom je pitanje vrednovanja. U pojedinačnom slučaju, odgovor će dati sudionici u ugovoru.

Općenito se govori o naknadi za rizik („kamate na rizik“) koja u smislu produktivnosti kapitala, označava naknadu za preuzimanje rizika onoga koji ulaže kapital. Davatelj kapitala mjeri zahtjev za nadoknadu prema svojoj procjeni rizika (subjektivna cijena). Ako ju može na tržištu postići, odriče se ostalih alternativa za ulaganje svojeg kapitala. U suvremenom poimanju nacionalnoga gospodarstva rizik važi kao određeni posebni faktor proizvodnje. U klasičnom pristupu se zemlja, rad i kapital smatraju kao temeljni faktori proizvodnje. Kapital se u tom smislu vodi kao izvedeni faktor proizvodnje iz originalnih faktora zemlje i rada.

Poduzeća su u okviru mikroekonomije postavljena kao središnji subjekti. U njima se odvijaju gospodarske aktivnosti. Zato se u menadžmentu sveukupni procesi koji se odvijaju u poduzeću smatraju kao „sustav“ produktivnih faktora. Oni obuhvaćaju ljudske radne učinke, sredstava poduzeća, sirovine, tzv. elementarne faktore, kao i strategijska, planska, organizacijska ulaganja (Luttermann, 2007: 133).

U tom spektrumu postavit će se mikroekonomsko i makroekonomsko pravo prije svega kao „pravni okvir“ poduzetničkoga poslovanja. Pravo, iako nije prisilne prirode, može u tom smislu djelovati kao dispozitivni faktor. Pravno značenje s etičkom dimenzijom osvjetljava tehnicitet ekonomskog promatranja uzorka.

4. Ekonomska analiza prava

Zašto je ekonomskoj analizi prava uspjele tako spektakularno, posebno u SAD, ali i u drugim zemljama? Poput zečeva u Australiji ekonomisti su pronašli praznu nišu u „intelektualnoj ekologiji“ u pravu i ubrzano ju ispunili. Da bi se objasnila ta niša, uzмимо u obzir klasičnu definiciju prava: „Pravo je obaveza poduprta državnom sankcijom.“ (Cooter i Ulen, 2004: 3)

Tvorci prava često se pitaju: „Kako će sankcija utjecati na ponašanje?“. Na primjer, ako se kažnjiva šteta odnosi na proizvođača defektnog proizvoda, što će se dogoditi sa sigurnošću i cijenom proizvoda u budućnosti? Ili, da li će se broj kriminalnih djela smanjiti ako se trostruki prekršitelji automatski uhite? Na ta pitanja već godinama pravnici odgovaraju konzultirajući intuiciju i sve raspoložive činjenice.

Ekonomisti daju znanstvenu teoriju u predviđanju učinaka pravnih sankcija na ponašanje. Oni na sankcije gledaju kao na cijenu i vjerojatno ljudi reagiraju na sankcije jače nego što odgovaraju na cijenu. Na veće cijene ljudi odgovaraju kupnjom

¹ Vidi Prijedlog zakona o uvođenju europskog društva Societas Europae, www.sabor.hr/fgs.axd?id=6976

manje robe koja ima veću cijenu, tako vjerojatno ljudi odgovaraju i na teže pravne sankcije da sudjeluju u manjem broju aktivnosti koje dolaze pod sankcije. Ekonomisti imaju precizne matematičke teorije (teorija cijena, teorija igara) i empirijske metode (statistiku i ekonometriju) u kojima se analizira cijena i ponašanje.

Ostanimo sada kod ekonomskih znanosti. Institucijska ekonomija osvjetljava učinke gospodarstva s institucijskim pa time i gospodarskim promjenama. Suprotno od neoklasične teorije rasta, uzimaju se u obzir i transakcijski troškovi. Transakcijski troškovi nastaju na nepotpunim tržištima radi skupih informacija i informacijskih asimetrija između gospodarskih aktera. To povlači za sobom pravno uređenje. Pravila igre mogu – prvotno u ekonomskom smislu – biti „neefikasna“. Ona također mogu kod poslovanja (ugovorni partneri) postaviti različite poticaje da bi se neefikasno ponašanje poboljšalo (North, 2003: 128-130, Hutter, 1999: 5, Luttermann, 1998: 1). Za gospodarski napredak stoga su potrebna „efikasna tržišta“ (pravila igre) po mogućnosti nižim transakcijskim troškovima. Iz toga je izrastao široki pokret „ekonomska analiza prava“ koji su potakli G. Becker i R. Coase.

Jedan od najcitiranijih ekonomista nobelovac R. Coase postavio je teorem koji se odnosi na ekonomsku teoriju vlasništva, a koju različiti komentatori različito komentiraju. Ovdje ćemo predstaviti jednostavnu verziju teorema uz nekoliko komentara (Barković i Ferenčak, 1996: 216-217).

Rasprava o vezi između vlasničkog prava i obračunavanja ili internaliziranja eksternih učinaka (eksternalija) vodi se u članku R. Coasea „Problem društvenog troška“ (Coase, 1986: 414-441). Riječ je o problematici poslovnih aktivnosti firmi koje imaju nepoželjne učinke na druge subjekte. Pojednostavljen prikaz (Backhaus, 1980: 182) polazi od dva poduzeća I i II koja su u potpunoj konkurenciji i čiji su troškovi povezani tzv. *spill-over* efektom na slijedeći način:

$$C_I = C_I(q_I) \text{ i } \frac{dC_I}{dq_I} > 0$$

$$C_{II} = C_{II}(q_I, q_{II}) \text{ i } C_{II}(q_I, 0) = 0$$

$$\frac{dC_{II}}{dq_I} > 0, \frac{C_{II}}{dq_{II}}, \frac{d^2C_{II}}{d} q_I dq_{II} > 0,$$

gdje su:

$$C_{I,II} = \text{troškovi proizvodnje firme I odnosno II,}$$

$$q_{I,II} = \text{količine outputa firme I odnosno II.}$$

Takvo povezivanje troškova proizvodnje javlja se npr. kad firma II (pivovara) treba za proizvodnju svog proizvoda čistu vodu, koja je onečišćena proizvodnjom firme I (tvornica papira). Zato firma II mora najprije očistiti vodu, pri čemu se u ovom primjeru pretpostavlja, da q_I predstavlja ne samo output firme nego i veličinu ekternalija (ovdje zagađena voda). Dok dobit firme I zavisi o vlastitoj proizvodnji, kod firme II dobit je zavisna od količine proizvodnje firme I:

$$D_I = p_I q_I - C_I(q_I)$$

$$D_{II} = p_{II} q_{II} - C_{II}(q_I, q_{II}),$$

gdje su $p_{I,II}$ cijene firme I odnosno II. Ako firma I povećava svoj output, tada on uzrokuje smanjenje dobiti druge firme. Dodatna pretpostavka u ovom problemu je da ne postoje troškovi transakcije. Coase predlaže da se ovaj problem ekternalija rješava državnim intervencijom u obliku poreza na proizvod. Da bi se održao Pareto optimum, taj optimalni porez koji se pripisuje štetnoj aktivnosti morao bi biti jednak $T = \delta C_{II} / \delta q_I$ da bi dobit firme I ostala optimalna. Jedno drugo moguće rješenje ovog problema jest u spajanju pivovare i tvornice papira. U tom slučaju trošak pročišćavanja vode za pravljenje piva postaje eksplicitan i izravan trošak koji integralno poduzeće mora uzeti u obzir u svojim proizvodnim odlukama. Neki noviji radovi (npr. Krickx, 1995.) informiraju o vertikalnim integracijama kompjutorskih kompanija po logičkim komponentama do kojih dolazi na temelju preporuka teorije troškova transakcije. Postupno se kritički promatralo pravo i pravna praksa s njihovim ekonomskim posljedicama (npr. Posner 1998, Katz, 1998, Eidenmueller, 1998). To u osnovi nije ništa novo. Prijašnji pristupi obrađivali su, na primjer, pitanja građansko-pravna jamstva u sve više tehniciziranom svijetu (npr. Posner 1998: 21f). Pritom je jasno da se kod šteta i kompenzacija za štete u ukupnoj interdisciplinarnoj slici radi o premještanju šteta. Ovdje mora pravo nastupiti s mjerama procjene (Luttermann, 1998: 465). Mlađi ekonometrijski usmjereni stručnjaci iz Amerike preokreću te odnose. Time doprinosi pravno uređenje pod „ekonomsku analizu“ u jednom miksu matematičko-etičkog pogleda na svijet.

5. Sloboda i odgovornost

Promatrajmo srž stvari. Pravo regulira slobodu i odgovornost. Oboje su međusobno povezani: pravo kao „vladavina zakona“ nudi organizacijski element za ekonomsko poslovanje. Pravo je čuvar slobodnog samoodgovornog ustava. U osnovi je riječ o pravnom zadovoljstvu. F.C. von Savigny je opisao bezvremensku društvenu dimenziju u kojoj se ljudi kao slobodna bića obostrano unapređuju. Moguće je to samo – tako kaže Savigny – „priznanjem jedne nevidljive granice unutar koje bitak i učinkovitost svakog pojedinca dobiva siguran slobodni prostor“ (Savigny, 1874: 134). Pravila kroz koja su ta granica i slobodan prostor određeni je u stvari pravo. Pravo nije samo sebi svrha nego priređuje tlo za poduzetničko poslovanje. Tome se pridodaje i pitanje sile. Strukturalni pristup pokazuje da je gospodarski život praktički uvijek povezan s pravnim pitanjima. Tamo – ponajviše ekonomski obrazloženo – gdje manjka izjednačenost snaga ugovornih partnera, jači iskorištava situaciju. Ekstrem pokazuje građanske slučajeve u kojima kreditne institucije žele radi roditelja doživotno protjerati u dužnički odnos čak i djecu koja su bez imovine i prihoda.

6. Određivanje cijene i sprečavanje konflikta

Zakonodavac sankcionira takve pravne poslove koji su suprotni običaju. On ograničava svoju odluku u slučajevima gdje činidbe i protučinidbe stoje u uočljivom zbudujućem odnosu. Ta suzdržanost mudro izbjegava vječno pitanje „pravedne cijene“ (*iustum pretium*). Isto tako je izraženo mišljenje građanskog prava o gospodarsko tržišnim odnosima: određivanje cijene je u osnovi zadaća tržišnih aktera, ne sudaca. Oni dolaze na red kada nastane strukturalna neravnoteža između sudionika na tržištu.

Primjer za to su „općeniti uvjeti poslovanja“, koji jednoj ugovornoj strani predformuliraju uvjete za mnoštvo ugovora npr. kupovine, iznajmljivanja ili osiguravanja te ih kod zaključka ugovora predočavaju. Za zaštitu ugovornih partnera od neprijemnih omalovažavanja uključuje se sudska kontrola sadržaja. Ona obuhvaća cjenovne i učinkovite klauzule, na primjer, kod financijskih instrumenata pri financiranju poduzeća. One moraju biti u svakom slučaju transparentne da bi ugovorni partner mogao samoodgovorno procijeniti svoju „Chance-Risiko Profil“ na osnovu tržišne cijene pa se tako mogao odlučiti na kupnju (investiranje).

Pravni mir znači dakle rješavanje konflikta, prije svega sprečavanje konflikta. Naknadna pravna briga preko suda je za tužitelja mukotrpna i skupa (rizik u procesu). Ovamo idu pravna nesigurnost i upravo uznemiren pravni mir. Dobrim bi primjerom prednjačila jedna društvena strategija sprečavanja koja sustavno veže aktere tržišta. Osnovna ideja: pravosuđe se brine da se zauzdaju temeljne norme i prekomjerna ograničenja tržišnih snaga i u praksi redovito osigura pravednost ugovaranja. Time pravo uzima u obzir gospodarske odnose, selektira aspekte koji su relevantni i stvara sustav općenitih normi. To povezivanje sile je „prvi“ zadatak prava (Mestmäcker, 1978: 16).

7. Pravna analiza ekonomije

U ekonomskoj literaturi pojavljuje se malo priloga o prisutnosti ekonomije u pravu (Weigel, 2003: 16). S druge strane, ima smisla i vrijedi da pravo u funkciji uređenja sustava prati ekonomska poslovanja. Pravo nije samo sebi svrha, nego odgovor na praktične životne potrebe tržišne zajednice. O tome na primjeru svjedoči izvanredni razvitak oblika poduzeća (npr. komanditna društva, dioničarska društva) iz prvotnih obiteljskih društvenih i rano-kapitalističkih institucija kao što su kućne zajednice (i sa strancima) kao nositelj privređivanja. Pravo je etički utemeljeno. Kao što pokazuju opće klauzule (npr. paragrafi iz zakona). To je u novijem temeljnom zakonu ustavno-pravno usidreno (Luttermann, 2007: 134). Tamo možemo naći osnovne misli građansko-pravnog uređenja: Svatko ima pravo na slobodni razvitak svoje osobnosti toliko široko dok ne povređuje prava drugih i dok se ne sukobljava s ustavno-pravnim uređenjem i običajnim zakonima. Sa svojim etičkim obrazloženjem pravo treba osigurati dostojanstvo ljudskog opstanka posebno sa stanovišta potrebe i mogućnosti ekonomskog privređivanja. Pravo postavlja poslovne maksime. Time pravo opasno ograničava modelsko zamišljene pristupe „ekonomske analize“ te ukazuju na upitne predodžbe efikasnog, ekonomski racionalnog ponašanja povezanog s kvantitativnim konceptom mogućnosti maksimiziranja koristi i imovine (*homo oeconomicus*).

Frank H. Knight (1971: 7), velikan ekonomskih znanosti, već je rano opominjao: „loši rezultati manjkavosti da se naglasi teorijski karakter ekonomskih spekulacija očiti su u svakom području praktične ekonomije“. Mnogobrojni svjetski

skandali s bilancama kod dioničarskih društava na štetu milijuna investitora pokazuju kako djeluju uski ekonomski ciljevi maksimalizacije. Tjerani procjenama dobiti koju su izvršili analitičari, rukovodioci poduzeća manipuliraju brojkama u bilancama. To neki stručnjaci nazivaju igrama s brojevima, tzv. *number game*⁴. Da rukovodstvo poduzeća nekoga društva kapitala mora dati istinitu i *fair* prezentaciju o „novcima drugih ljudi“, o tome se nije vodilo računa. Nije se vodilo računa ni o predstavnicima banke kao i o kontroli nezavisnih revizora. U glava-ma vlada i dalje tehnicitet matematičko zamišljenih brojeva. Pravno su stvari jasne: jasnoća istinitosti bilance je etička mjera. Europski sud je to paneuropski osnažio. I pored kulturnih razlika, na uređenim tržištima kapitala djeluje računopolagač koji mora dokumentirati što se o njegovom poduzeću može reći općim jezikom – dakle, „dobro, loše i zlobno“ (Luttermann, 2004: 18-36). S time se spoznaje srž. U kojoj mjeri pojedina pravila bilanciranja udovoljavaju zahtjevima istinitosti bilance, treba se pravno ispitati. Sadržaj bilance ne određuju poslovni ljudi nego u krajnjoj liniji nezavisni suci. Taj princip kontrole sile koji proizlazi iz stavaka poretka općenito vrijedi. Zato je pravna analiza ponuđena ekonomiji: pravna mudrost ne ignorira ekonomske odnose i spoznaje. Pravo praktično svodi ekonomske analize u granice etički utemeljenoga društvenog uređenja.

8. Višak vrijednosti: smisao za primjerenost

Općenito je riječ o mišljenju, smislu za primjerenost. Etičnost kao karakteristika svakog aktera na tržištu je temelj i izvor našeg prakticanja slobode. Stalna zadaća je pronaći pravu mjeru. Ona zapravo svakog potiče. Pravni okvir uređenja je beživotna konstrukcija ako se ljudi, tržišni akteri, prema njemu odgovorno ne postave. Na to cilja pravo. Ono nudi svakom instrumente da svoje gospodarske odnose i poduzetništvo samo-odgovorno postavi. Odgovornost pojedinca izgrađena je na unutarnjem uvjerenju da u nekoj zajednici trebaju djelovati jednako vrijedni pravni suigrači. Etički je to pojasnio Albert Schweizer: „Ja sam život koji želi živjeti, usred života koji želi živjeti“ (Luttermann, 2007: 135). Ta prva spoznaja je maksima uređenja za naše institucije i maksima poslovanja za svakoga. Smisao treba izoštriti. U sveukupnosti djeluje vlastita korist – također i u gospodarskom smislu. To pokazuje i menadžment poduzeća sa svojim računovodstvom. Računovodstvo je pravni akt, nikakva

po volji odabrana marketinška priredba. Bilančno pravo treba spriječiti računovođe da ne podlegnu ljudskim slabostima i da rezultate svojih poslovnih aktivnosti uljepšaju. Ovdje je riječ o „novcu drugih ljudi“. Bilančno pravo služi nužno za kontrolu sile voditelja poduzeća⁵ (Polinsky, 2003: 125-132). S već spomenutim etičnim osnovnim stavovima o istinitosti bilance je bilančno pravo srž društvenog prava i prava tržišta kapitala. Ono pripada zajedničkoj gospodarskoj aktivnosti.

Istovremeno smo kod vlastite koristi. Na uspješno održanim tržištima kapitala vlada oštra konkurencija. Vjerodostojno računovodstvo je ovdje iskaznica za ozbiljno buduće rukovodstvo poduzeća. To je trajno najbolja reklama i temelj za održivi uspjeh poduzeća. Računovodstvo je dakle pravna obveza (paragrafi iz zakona). Ono je prije svega šansa stvaranja povjerenja. Pravo i ekonomija su dvije strane iste medalje.

9. Višak vrijednosti i šanse u zanimanjima: zaključno

Pravo je faktor viška vrijednosti u gospodarskom životu. Pravni mir i slobodno uređenje temelj su za ekonomiju. Ulaganje i korištenje proizvodnih faktora (zemlja, rad, kapital) igraju na tu kartu. Pravni poredak stvara za ekonomsko poslovanje čvrste točke u svijetu pune neizvjesnosti. Po tim linijama teče kapital po određenim pravnim formama, uspostavljaju se ugovorne transakcije između sudionika na tržištu. K tome se obrazlaže kako primjer bilančnog prava ukazuje na etičnu dimenziju prava, ali i na ekonomski višak vrijednosti. U kreditnom poslovanju se govori: kapital je novac plus povjerenje. Povjerenje se izražava nižim rizičnim kamatama ili većim vrednovanjem burze.

U zapošljavanju se nude mnoge šanse. U našem poimanju slobode ne želimo nikakve nadređene državne institucije kontrole. S ugovornom i konkurentskom slobodom na tržištu, djeluje snažan mehanizam međusobnoga prilagođavanja (Hayek, 1991: 192). S ekonomskim spoznajama i pravnom odgovornošću taj se mehanizam samo pojačava. Također se ne smije diskreditirati u smislu „pre-domišljanja“ i „ometanja“, nego treba uzeti u obzir kako pravosuđe raspolaže svojim pravnim alatima – u opisanom smislu - faktorom viška vrijednosti. To treba koristiti u čitavom gospodarstvu kao i

³ Ovo je usporedivo s ekonomskom teorijom principal - agent.

područjima kao što je računovodstvo, gospodarska kontrola, porezno savjetovanje te općenito kod vrednovanja poduzeća.

Gospodarska područja su pravna područja. Ona se interdisciplinarno povezuju prije svega preko bilančnog prava. To povezivanje otvara međunarodni svijet oblikovanja privatnoga gospodarstva, financiranja i vrednovanja poduzeća (općenito, ugovorno pravo tržišta kapitala, pravo koncerna, pravo vrednovanja). Pravno razumijevanje stvari jednako je potrebno za ekonomiste kao i za pravnike. To je znanje postavljeno u privatnom pravu preko klasične kodifikacije kao što je to, na primjer, u Njemačkoj *Bundesgerichtshof* (BGH) i *Handelsgesetzbuch* (HGB). Ekonomski život se može još više oploditi. Za studente i praktičare važi da je najbolje objediniti oba svijeta – pravo i ekonomiju.

Literatura:

- Backhaus, J.: Das Coase Theorem, Wist, no. 4, 1980.
- Barković, D., Ferenčak, I.: O novoj institucijskoj ekonomici, Pravni vjesnik, Pravni fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, 1996.
- Coase, R.: The Problem of Social Cost, u Readings in Microeconomics, Times, Mirror/Mosby, St. Louis, Toronto 1986.
- Cooter, R., Ulen, T.: Law&Economics, Pearson Education, Addison Wesley, 2004.
- Eidenmüller, H.: Effizienz Rechtsprinzip. Möglichkeiten und Grenzen der ökonomischen Analyse des Rechts, second edition, Diss., Tübingen, 1998.
- Hayek, F.A.: Die Verfassung der Freiheit, Tübingen, treće izdanje, 1991.
- Hutter, M.: Die Production von Recht, Tübingen, 1999.
- Katz, A. W.: An Economic Analysis of the Guaranty Contract (March 1998). Columbia Law School, Center for Law and Economic Studies, Working Paper No. 136. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=43104> or DOI: 10.2139/ssrn.43104
- Knight, F.R.: Risk, uncertainty and profit, Chicago Press, Chicago 1971.
- Krickx, G.A.: Vertical integration in the computer mainframe industry: A transaction cost interpretation, Journal of Economic Behavior – Organization, no. 1, 1995.
- Luttermann, C.: Recht als Produktions - Mehrwertfaktor im Wirtschaftsleben, Wist, no. 3, 2007.
- Luttermann, C.: Bilanzwahrheit international. Rechtanbindung von Rechnungslegung und Wirtschaftsprüfung u ZvglWiss, no. 103 (2004), str. 18-36.
- Luttermann, C.: Unternehmen, Kapital und Genurecht. Eine Studie über Grundlagen der Unternehmensfinanzierung und zum internationalen Kapitalmarktrecht, Tübingen, 1998.
- Mestmäcker, E.J.: Recht und ökonomisches Gesetz Baden Baden, 1978.
- Mercuro, N., Medema, N.: Economics and the Law: From Posner to Post-Modernism, Princeton University Press, New Yersey, 1997.
- North, D.: Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspješnost, Masmedia, Zagreb, 1992.
- Polinsky, M.: An Introduction to Law and Economics, Aspen Publishers, New York, 2003.
- Posner, R.: Economic Analysis of Law, 5th ed., Aspen Law & Business, 1998
- Savigny, F.C.: System des heutigen römische Recht, Band 1, Berlin 1840, Wist, no. 3, 2007.
- Shavell, S.: Foundations of Economic Analysis of Law, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2004.
- Weigel, V.: Rechtökonomik, München, 2003.

**Ivana Barković, Ph. D.,
Faculty of Economic, Osijek**

**INTERDISCIPLINARY SUCCESS OF LAW AND ECONOMY:
ECONOMIC ANALYSIS OF LAW**

Summary

Economic analysis of law defines as an application of economic theory and economic methods in studies of forming, structure, process and influence of the law and legal institution. Although many comment that it is the question of a new scientific discipline or contemporary intellectual movement, the economic analysis of law reaches even the classics of economic thought Adam Smith and David Hume but the real recognition of the analysis was the publishing of the famous article of Ronald Coase (1960) "Problem of Public Expense". Here he discusses how the incentives for damage reduction and various negativities come from the allocation of property rights.

The aim of this work is to present an economic analysis of law as an interdisciplinary success of two great fields – law and economy, i.e. to present the way on which economy helps to understand law in a new way. Realizing it, the economy uses mathematically precise theories (e.g. price theory, game theory etc.) and empirically firm methods (statistics and econometrically) to analyse the impact of prices, i.e. of sanctions on behaviour. The article shows basic economic analyses of law which especially cite the contract law and balance law.

KEY WORDS: market economy, entrepreneur, legal act, factors of production, conflict